№ 131 Յուլիսի 17 (29) 1881 Յուլիսի 17 (29) № 131

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կէս տարվանը 6 ռուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Օտարաքաղաքացիք գիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

„ՄՇԱԿ"

ԼՐԱԳՐԻՆ ԿԱՐԵԼԻ Է ԳՐՎԵԼ

ԿԷՍ ՏԱՐՈՎ

Այսինքն յուլիսի 1-ից ներկայ 1881 թուի, մինչև յունվարի 1-ը 1882 թուի։

Բաժանորդութեան գինը 6 ռուբլ է։ Գրվելու համար պէտք է ուղղակի դիմել խմբագրութեանը հետեւեալ հասցէով. Тифлисъ, редакція „Мшакъ"

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Նամակ Երեւանից։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Ֆրանսիա։ «Порядокъ» լրագրի թղթակցութիւն։ Թուրքիա։ Բուլգարիա։— ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ։—ՑԱՑՏԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Իմ ընթերցողներին։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Յուլիսի 6-ին

Այն բոլոր դղրդիչ տեղեկութիւնները, որ հրատարակվեցան ազգային և ռուս լրագիրներում Վ.Հ. Կաթողիկոսի անբուժելի և մահամերձ հիւանդութեան վերաբերմամբ և այդ առթիւ եղած նախազգուշացուցիչ հրաւէրները՝ բնականապէս յուզեցին իմ հետաքրքրութիւնը ևս, տեղեկանալու թէ մինչև որ աստիճան ուղիղ է այդ ամենը։ «Մշակի» Երևանեան թղթակիցներից մէկը լինելով, պարտք եմ համարում ինձ յայտնել նորա յարգելի ընթերցողներին որ այդ լուրերը բոլորովին չինծու են, չը նայելով որ դոքա հրատարակվում են էջմիածնայ հաւատարիմ և հարազատ կարծված և նորա բոքոններն ուտող պարոններից։ Մի քանի պարոններ, որոնք արտօնութիւն ունէին ստէպ-ստէպ վեհարանը յաճախելու և այնտեղից սուտ ու չինծու լուրեր տարածելու ժողովրդի մէջ, այժմ, վեց ամիս է որ՝ արգելված է նոցա վեհարան մտնելը. ահա, այդ հանգամանքն է որ առիթ է տուել դոցա համոզելու ժողովրդին, որ Վեհափառը ենթակայ է անբուժելի մտաւոր հիւանդութեան. թէ էջմիածնայ մտերիմ բարեկամներս և թէ մօտիկ ազգականներիցս ու բարեկամներիցս ոմանք երեք օր առաջ վեհարանում, Վեհափառ Կաթողիկոսի հետ 3 ժամ շարունակ խօսակցելուց ըզկնի՝ հաղորդեցին ինձ որ միանգամայն սուտ են Վ.Հ. Կաթողիկոսի մտաւոր հիւանդութեան վերաբերեալ լուրերը, բայց իսկ է որ մարմնապէս տկար ու թոյլ է, իբրև հետևանք իր նստակեաց կենցաղավարութեան։ Այս մի և նոյնը հաստատեց և պ. Վարդան Եղիազարեանցը, որ պ. Արշակ Դ.ահապետեանցի հետ վեհարան կոչվելով, բաւականին ձիգ միջոց խօսակցութիւն էր արել Վեհափառը դոցա հետ ճեմարանի բարեկարգելու վերաբերմամբ և այլ գործերի մասին։

Իսկ թէ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսը սովորութիւն չունի մարդիկ երկար ընդունելու, ինչպէս իր նախորդներն էին անում, այդ ճշմարիտ է և նոր բան չէ. բայց ով կարող է այսուհետև նորա սովորութիւնը փոխել։ Այս ևս կայ որ Վ.Հ. Կաթողիկոսը քաբ ունի. այդ հիւանդութեան յողդողդ բնութիւնը ստէպ առիթ է լինում բացասութիւն անելու Նորին Վեհափառութեան դիմողներից շատերին։

Կը յուսամ որ այս մի քանի տողը բաւական կը լինի ճշմարտութիւնը վերականգնելու Վեհափառ Կաթողիկոսի հիւանդութեան վերաբերմամբ։

Մի ճշմարտութիւն ստիպում է ինձ խոստովանել որ այս բոպէին էջմիածնում, բացի մի երկու հոգևորականից, Վեհափառը չունի հաւատարիմ և մտերիմ մարդիկ. բոլորն էլ զժգոհ են, անբաւական են վեհարանից։ Ճեմարանի ուսանողներն ու ուսուցանողները, վանքի միաբանութիւնը, սինօդականները, սակաւ ինչ բացառութեամբ, բոլորն էլ ճնշված են համարում իրանց, բոլորն էլ խեթիւ են նայում դէպի վեհարանը։ Արդեօք իրաւ է և արդարացի այդ բոլորի ատելութիւնն ու զժգոհութիւնը դէպի վեհարանը։ Չեմ կարող չը խոստովանել որ բոլորի զժգոհութեան պատճառն էլ իրանց անձնական շահերի նուազումն է. ոչ ոք ազգային շահերի նըկատմամբ բողոքաւոր չէ եղած մինչ ցարդ։

Ողջ միաբանութեան մէջ 2—3 հոգի չէք գտնի, որ իրանց շահերը մոռացած, ազգային շահերի զեղծումների դէմ բողոքէին։ Ինձ զարմացնում է այս բանը որ բոլորի գունդատն էլ ուղղված է դէպի Վահրամ եպիսկոպոսը և Ստեփանիկ աղան։ Ամենքն էլ համոզված են որ եթէ այդ երկուսը չը լինեն, իրանք էլ կը հարստանան. գուցէ այդ այդպէս է, բայց դորանից ազգն ինչ օգուտ կունենայ։ Ենթադրենք թէ ճշմարիտ լինեն այն հրատարակված լուրերը թէ Մանկունին մօտ օրերումս 200-ի չափ տգէտ տիրացուներ պիտի ձեռնադրել տայ և թէ իւրաքանչիւրից 500-ական ռուբլի պէտք է ստանայ Ստեփանիկ աղայի ձեռքով. ինչ էք կարծում. եթէ սինօդականները չը համաձայնէին այդ տգէտների ձեռնադրութեան և Վ. Կաթողիկոսին բացատրէին իրանց և հասարակութեան անբաւականութիւնը այդ չարիքի դէմ, կը յաջողէր արդեօք նոցա ձեռնադրութիւնը։ Ես բոլորովին համաձայն եմ և համոզված, որ եթէ սինօդականների մէջ անկեղծ միութիւն լինէր, վեհարանի կողմից ոչ մի զեղծումն չէր լինի. և եթէ զեղծումներ լինում են, այդ էլ այն պատճառով է որ էջմիածնայ միաբանութեան մէջ բոլորովին միութիւն և անկեղծութիւն չը կայ. բացի մի երկու բացառիկ անձերից՝ ամենքն էլ, անձնական մանր շահերով զբաղված մարդիկ են և իրանք են պատճառ որ Մանկունին ու Ստեփանիկը տէր են դարձել իրանց վրա, ինչպէս որ իրանք են խոստովանվում։ Ինչու՞ մի և նոյն Մանկունին և Ստեփանիկը տէր չեն դառնում Գ. և Ն. եպիսկոպոսների վրա ևս. կամ ինչու՞ սրանք էլ գանգատաւոր չեն միւսների պէս։ Այս երկու եպիսկոպոսները իրանց տիրացուական օրերից մինչ ցայսօր միմեանց հետ համամիտ և սիրով են ու գրեթէ անբաժան միմեանցից. այս պատճառով ոչ միայն ճնշուած չեն համարում իրանց, այլ և մեծ ազդեցութիւն ունեն նոյն իսկ վեհարանում և ամբողջ միաբանութեան մէջ. թող միւսներն էլ դրանց օրինակին հետևէին։

Եթէ փոքր ինչ յետ նայենք էջմիածնայ անցեալի վրա, կը համոզվինք որ երբէք կատարեալ միութիւն չէ եղած վեհարանի և միաբանութեան մէջ. դրա պատճառը պէտք է վեհարանի միապետական ձևի մէջ որոնել. առաւել ևս միաբանութեան անդամների՝ իրանց կոչման անհամապատասխան կրթութիւն և վարք ու բարք ունենալու մէջ։ Երբ որ վեհարանը և միաբանութիւնը մեր եկեղեցական օրէնքների ոգոյն համաձայն սահմանադրական կանոններով կը վարվին և միաբանութեան անդամներին ժամանակիս պահանջներին համաձայն կրթութիւն և ապահովութիւն կը տրվի, այն ժամանակ միայն դժգոհութիւնը կը վերանայ միաբանութեան միջից և ազգն էլ օգուտ կունենայ այդ միաբանութիւնից։

Այսուհետև գոնէ ազգը պէտք է հոգայ. 1. որ Սինօդի վարչութիւնը աւելի մեծ ուշադրութիւն դարձնի իր պատասխանատուութեան վրա. 2. որ ճեմարանից աւարտողները լինեն այնպիսի ուղղութեան տէր մարդիկ, որ պիտանի լինեն ազգին իբրև հոգևորականներ։ Ի դէպ. ճեմարանի այժմեան ուղղութեանը նայած, կարող եմ համարձակ ասել՝ որ այնտեղ աւարտողներից և ոչ մինը հոգևորական չի դառնայ. և եթէ դառնայ էլ, կը լինի մի ամենավատնգաւոր օրինակ անկրօնութեան. բայց այս նիւթի վրա մի այլ անգամ։

Նորայր

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ մեզ գրում են։ «Պ. Արշակ Նահապետեան, որ կանչվեցաւ էջմիածին և որ, ինչպէս ասում են, ստանում է ճեմարանի տեսչի տեղը, երկար տեսակցութիւն ունեցաւ Մանկու-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՄ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻՆ

Բարեկամներիցս շատերը առաջարկում էին գրել մի պատմական վէպ։ Գրել պատմական վէպ, ինչպէս Ալեքսանդր Դիւմա էր գրում, շատ հեշտ գործ է։ Բայց գրել պատմական վէպ, ինչպէս Էբերսը գրեց իր «Եգիպտական թագաւորի աղջիկը»—բաւական դժուար է։

Պատմական վէպի մէջ հեղինակի երևակայութեան համար ընդարձակ ասպարէզ կայ։ Ստախօսիր, որքան կարող ես, ով պիտի ստուգէ, որ քո նկարագրները կեղծ են։ Բաւական է անցքը տեղափոխել մի քանի հարիւր, մի քանի հազար տարի առաջ, վեր առնել մի քանի պատմական անձնաւորութիւններ և նրանցից ուզածիդ պէս տիպեր ստեղծել։ Ընթերցողների հարիւրից մէկը միայն կարող է հասկանալ, որ այս տեսակ մարդիկ այն ժամանակ չէին ապրում, որ այս տեսակ կեանք այն ժամանակ չը կար։—Այդ եղանակին էր հետևում Դիւման իր պատմական բոմանների մէջ, թէև նրա գրքերը հետաքրքրութեամբ կարդացվում էին։

Այսպէս չէ Էբերսի գիրքը։ Նա ժամանակի խորին հնութիւնից *) երևան է հանում մեր առջև մի անծանօթ աշխարհ իր կենցաղավարութեան բոլոր ճշտութիւններով։ Ընթերցողը տեսնում է այդ գրքի մէջ կլասիկական Եգիպտոսը իր հրէշաւոր պիրամիդներով և սֆինքսներով, իր վեհափառ Ամազիսներով և Պսամմետիխներով,—տեսնում է վշտալի ստրկութիւնը, քուրմի և թագաւորի լծի տակ ճնշված ժողովուրդը։ Էբերսը բոմանի միջոցով ծանօթացնում է մեզ մի վաղուց անցած, գնացած աշխարհի կեանքի և քաղաքակրթութեան հետ։ Մենք, ինչպէս պարզ հայելու մէջ, տեսնում ենք այդ երկրի կենդանի պատկերը, նկարված բանաստեղծական ամենաճիշտ գոյներով,—տեսնում ենք նրա քաղաքական, հասարակական, ընտանեկան, կրօնական կեանքը իր ընդարձակ և բազմատեսակ գործունէութեան մէջ, իր բոլոր մանրամասն և յատկանիշ առանձնութիւններով։

Մի բարեխիղճ հեղինակ, որպէս էր Էբերսը, կարող էր այսպիսի բոման գրել։ Նա եգիպտական հնախօսութեան, եգիպտական պատմութեան պրոֆէսօր է. իր ամբողջ կեանքը նուիրել է այդ երկրի անցեալի ուսումնասիրութեանը։ Էբերսի մէջ միացած էին բանաստեղծական տաղանդը և խորին, լուրջ դիտութիւնը։ Նրա գիրքը բացատրված է աւելի քան 500 ուսումնական ծանօթութիւններով, որոնցից երևում է, ինչ որ գրել է նա, հիմնվում է պատմական և հնագիտական ճիշտ փաստերի վրա։

Որքան ինքը Էբերսը խղճմտաւոր աշխատող էր, այնքան ընդարձակ դիրութիւններ կային իր աշխատութիւնը կատարելագործելու համար։ Նա կարող էր ձեռքի տակ ունենալ հարիւրաւոր հեղինակների պատրաստի գրուածքները Եգիպտոսի հնութիւնների, պատմութեան, էտնոգրաֆիայի մասին։ Բայց դրանցով ևս չը բաւականանալով, Էբերսը անձամբ գնաց Եգիպտոս, իր վէպը իր տեղում մշակելու համար։

Ի՞նչ աղբիւրներից կարող է օգուտ քաղել մի հայ վիպասան, երբ կամենում է հին Հայաստանի կեանքից մի բոման գրել։ Դեռ ևս ոչինչ ուսումնասիրված չէ. որ կարողանար լոյս ձգել խաւարի մէջ թաղված անցեալի վրա, թէ ինչպէս էին ապրում մեր նախնիքը։ Մեր պատմութիւնը մի չոր ու ցամաք ժամանակագրական ցանկ է, և աւելի ոչինչ։ Զամչեանի, Ինճիճեանի գրքերը չեն կարող լիակատար բաւականութիւն տալ վիպասանի պահանջներին։ Մենք կուլտուրայի պատմութիւն չունենք։ Մենք չը գիտենք՝ ինչ էր ուտում, ինչպէս էր հագնվում, ինչ տեսակ տան մէջ էր ապրում հայ մարդը մեզանից, եթէ աւել չասեմ, մի հազար տարի առաջ։ Մենք չը գիտենք հայոց հին ժողովրդի ընկերական, հասարակական, ընտանեկան, քաղաքական կեանքի առանձնայատկութիւնները,—ժողովրդի զանազան դասակարգերի յարաբերութեան պայմանները միմեանց հետ։ Մեզ յայտնի չէ մեր նախնիքների բարքը, վարքը, սովորութիւնները, կրօնական պաշտամունքները, ժողովրդական հանդէսները և այլն։ Մենք շատ փոքր տեղեկութիւններ ունենք մեր անցեալի մասին։ Մեր հընագիտութիւնը իր մութ և միանգամայն անմշակ վիճակի մէջն է։

Մինչ մի եւրոպացի հեղինակ կամենալով մի պատմական վէպ գրել, կարող է օգուտ քաղել հարիւրաւոր պատրաստի աշխատութիւններից, դրա ընդհակառակն, մեզ մօտ ոչինչ չը կայ, որ վիպասանին նիւթ մատակարարէր, նրա հայեացքը անցեալի վերաբերութեամբ լուսաւորէր, նրա առջև բաց անէր հին աշխարհը իր կեանքի բոլոր երևոյթներով։ Այդ պատճառով հայոց պատմական վիպասանի համար, եթէ նա բարեխիղճ է, մեծ աշխատութիւններ, ահագին դժուարութիւններ կան, մի օրինաւոր բան գրելու համար։ Նա ինքը պէտք է ուսումնասիրէ հայոց ամբողջ հնութիւնը, որ իր վէպը կատարեալ լինի։ Իսկ դրա համար մի մարդու ոչ թէ հանճարը և աշխատութիւնը, այլ և ամբողջ կեանքը բաւական չէ։

Ցիշեալ հանգամանքները ի նկատի առնելով, շատ հեշտ է բացատրել այն տխուր երևոյթը մեր գրականութեան մէջ, որ առանց բացառութեան մեր բոլոր գրողների փորձը անաջող անցաւ, երբ կամեցան հեղինակել մի պատմական վէպ կամ դրամա։ Դրանց աշխատութիւնների մէջ մենք հանդիպում ենք պատմական անուններ, պատմական անցքերի, բայց հայ մարդու վաղեմի կեանքը, հայ աշխարհի հին նկարագիրը չենք տեսնում։

Այս էր պատճառը, երբ ինձ առաջարկեցին գրել մի պատմական վէպ, ես չընտրեցի շատ հին ժամանակները, որոնք դեռ ևս մեզ համար մթութեան մէջ են թաղված։ Ես վեր առի մեզանից մէկ ու կէս դար առաջ պատահած մի անցք, այն է՝ Սիւնեաց աշխարհի հայերի ապըստամբութիւնը պարսից լուծը թօթափելու համար։ Այդ ժամանակից մինչև այժմ հայոց կեանքի մէջ մեծ փոփոխութիւններ չեն եղել։

Ցաւալին այն է, յիշեալ անցքի պատմութիւնը, որ մեր նոր տարեգրութեան մէջ մի նշանաւոր տեղ պիտի բռնէ, դեռ ևս խիստ աղքատ է, թերի և անկատար։ Մենք ունենք այդ մասին մի փոքրիկ գրքոյկ միայն, որ տպվեցաւ 1871 թուին էջմիածնում պ. Ա. Դուլամիրեանցի հրատարակութեամբ, այս վերնագրով՝ «Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ բէգին և պատերազմայ հայոցն

*) Քրիստոսից մօտ 500 տարի առաջ։